

A SZELLEM TÖRTÉNÉSZE

A két háború közötti korszak hazai szellemi életének egyik legismertebb alakja volt, a magyar filozófiai fejlődésfolyamat fontos kismestereinek egyikeként tartjuk számon. A maga korában elismert és népszerű szerző; egyszerre filozófus, könyvtáros, esszéista, publicista. Mint filozófus, a korszak meghatározó bölcseleti irányának, a századelő antipozitivistá „újidealizmusát” történet- és kultúrfilozófiává fejlesztő, a két háború közötti szellemtörténet tevékeny népszerűsítője és alapos monográfusa. Mint könyvtáros, elsősorban a hazai bölcseleti múlt dokumentumainak fáradhatatlan számbavevője, fontos szakbibliográfiák összeállítója. Mint esszéista, a korabeli folyóiratok gyakori szerzője, a magyar nemzeteszmé és a magyar nacionalizmus történetének buzgó tanulmányozója. Mint publicista, aggodalommal figyelve a két háború közötti korszak politikájának jobboldali irányváltását, a német orientáció erősödését, a fasiszta veszély növekedését, élénk nemzeti-antifasiszta publikációs tevékenységbe kezd, napilapcikk sorában foglal állást az értékes nemzeti hagyományok és az európai magyarság eszményei mellett.

Joó Tibor (1901–1945) Kolozsvárott születik, Szegeden tanul, végül Budapesten telepszik le. Az egyetemi-akadémiai hierarchiában nem jut el a legmagasabb posztig: a budapesti egyetemnek nem nyilvános rendes tanára, hanem magántanára csupán. A Nemzeti Múzeum könyvtárának, majd a nemzeti könyvtárnak különböző beosztásokban dolgozó könyvtárosaként azonban jut ideje rá, hogy tudományos és közéleti munkájával foglalkozzék: könyveivel, tanulmányaival és újságcikkeivel a korszak gondolkodástörténetének kiemelkedő alakjává emelkedik. Az ostrom legutolsó napján veszíti az életét, negyvenöt évesen: túlélve a világégést – átvészelve a bombázásokat és kibírva a nélkülözéseket – éppen följön az óvóhelyről, amikor egy megkésve felrobbanó légiakna eltévedt repeszdarabja találja el. Alkotóereje teljében van, és tervek sora foglalkoztatja: a történetfilozófus a szellemtörténet történelem-felfogását „történetmetafizikává” szeretné fejleszteni, az antifasiszta publicista a demokratikus újjáépítésből venné ki a részét. Hogy alkotóerejét kibontakoztathassa és terveit megvalósítsa: a könyörtelen sors nem hagy neki rá időt.

Jeles filozófus, rokonszenves patrióta és finom tollú – németes műveltsége ellenére is inkább a magyar kultúrából annyira fájón hiányzó „franciás” irányú – esszéista volt: mindenképpen megérdemli hát, hogy alaposabban megismerjük.

Monográfiájával Filep Tamás Gusztáv most főnagytársa Joó alakját: aprólékosan utánanemlő az életútjának, részletesen végigolvassa az életművét. Filep az a szerző, aki Joó munkásságának avatott ismerőjeként és lelkes híveként, már eddig is sokat tett a gondolkodó újrafelfedezése érdekében. Előbb sajtó alá rendezte

Joó „magyar önismereti breviáriumának” új kiadását (*Vallomások a magyarságról*, 1995), majd Joó születésének centenáriumán összeállította a gondolkodó gyűjteményes kötetét (*Történefilozófia és metafizika*, 2001). Ilyen esszékötet korábban nem létezett; tanulmánygyűjtemény nem jelent meg tőle sem életében, sem halála után: mostanában reprintben vagy újraserkesztve újra kiadott kötetei mellett ez lett az első ilyen válogatás. Ez utóbbi kötethez Filep terjedelmes előszót készített, sorra véve benne a gondolkodóról megrajzolt, hagyományos kép elemeit. Eszerint Joó – így az „uralkodónak” és „tudományosnak” tekinthető, közkeletű kép – a szellemtörténeti irányzat legtüzlóbb képviselője volt; a történefilozófiája nem támaszkodik érdemi történettudományi eredményekre; a nemzeti kérdésnek szentelt könyvei pedig voltaképp csupán Szekfű Gyula életművének popularizálásával szolgálnak.

Ahogy egykori előszava, Filep mostani monográfiája is a hagyományos képnek ezekkel az elemeivel folytatott vitában született. Azt igyekszik tehát bizonyítani, hogy nem: a gondolkodó éppenséggel a szellemtörténeti irány következetes fogalomtisztázójaként tartható számon; történefilozófiájának anyagát kifejezetten a korabeli történettudomány hiteles eredményei szolgáltatják; az őt egyébként sokra tartó Szekfűvel pedig számos kérdésben vitában áll. Hogy tehát, egyrészt, azonnal több kiadást megérő híres könyve, a *Bevezetés a szellemtörténetbe*, emi-nensen ismeretterjesztő célokat maga elé tűzve éppen arra vállalkozik, hogy rendet tegyen a fogalmi zűrzavarban: a szellemtörténet szellemfogalmában minuciózusan elkülönítve a tiszta értékrendszert megfogalmazó normatív szellemet, a normatív szellem inspirációit akarattá formáló szubjektív szellemet, illetve a szubjektív szellem tette nyomán kulturális intézményekben tárgyiasuló objektív szellemet. Hogy azután, másrészt, a nemzetfogalomnak és a nacionalizmus problémájának szentelt tanulmányaiban és könyveiben a történefilozófiai konstrukció éppenséggel a korabeli, harmincas–negyvenes évekbeli történettudomány meghatározó szerzőire támaszkodik, és friss eredményeit építi magába. S hogy végül, harmadrészt, nyilvánvalóan fölhasználja ugyan a korszak szellemtörténete meghatározó történettudósának, Szekfűnek munkásságát, ám határozottan distanciát is tart tőle, a maga törekvéseit egyértelműen nem a történettudomány, hanem a filozófia erőterében elhelyezve: önmagát a Böhm Károly-tanítvány szegedi professzor, Bartók György tanítványaként a Böhm alapította „Erdélyi Iskola” harmadik nemzedékéhez tartozó szerzőként azonosítja.

Joó azok közé a magyar gondolkodók közé tartozik, akik határozottan reflektálnak a filozófiának a hazai kultúrában betöltött csekély szerepére, a magyar filozófia hagyománytalanságára. Teoretikus tevékenységének egyik központi törekvése éppen a magyar filozófiai múlt fölhalmozott hagyatékának számbavétele, kiadása és földolgozása. Mint könyvtáros a nemzeti könyvtár filozófiai kéziratait a teljesség igényével számba vevő szakbibliográfiát készít; mint kéziratgondozó sajtó alá rendezi a maga iskolája alapítójának, Böhm Károlynak az ifjúkori önéletrajzát; mint filozófus számos tanulmányának választja tárgyául a magyar filozófiai múlt alakjait.

A magyar kultúra antifilozofikus-afilozofikus karakterének és a magyar filozófiai hagyomány gyöngeségének több fontos önálló esszé tanulmányt is szentel. Ezekben szembeállítja egymással a létező magyar filozófiai hagyatékot és a nem létező magyar filozófiai hagyományt: annak megértését kísérli meg tehát, hogy az egyébként megszülető hazai bölcséleti teljesítmények miért nem szervülnek a nemzeti kultúra önálló, más kultúrterületekhez hasonló szférájává. Nos, Filep ugrópontját éppen ezek a Joótól átvett megfontolások képezik. A monográfiája elejére emelt bevezető – a magyar filozófia vagy nemzeti filozófia alternatívját fölillantva – nem egyszerűen megidéri Joó vonatkozó gondolatait: közvetlenül relevánsnak tekintve őket, a maga saját értelmezését közvetlenül azokra is építi. Ez az esszéisztikus eljárás munkáját azonnal megkülönbözteti a tudományos filozófiatörténeti szakmunkáktól. Általában is elmondható, hogy a monográfia nem kapcsolódik az elmúlt jó negyedszázadban intézményesülő magyar filozófiatörténeti kutatásokhoz: műkedvelő munka tehát, szerzőjének a monográfiája hőse iránt érzett lelkes érdeklődéséből és szeretetteljes figyelméből született meg.

Ugyanakkor, másfelől, Filep munkája hibátlan tudományos monográfia. Nem a magyar filozófiatörténeti kutatások áramában született ugyan, mégis a tudományosság kánonjait aggályosan szem előtt tartó, a hősére vonatkozó minden lehetséges tudást magában foglaló munka. A monográfia műfajának régi, a 19. századból származó, a „Leben und Lehre” típusú mintáit követi: a lehető alaposággal föltárni a monográfiához életének minden megismerhető részletét, lehető teljességigénnyel számba venni munkásságának minden megismerésre érdemes darabját. Nyugodtan kijelenthető, Joóról és művéről még soha nem tudtunk ennyit, mint most, Filep munkájának birtokában. A monográfiából, egyrészt, részletesen kirajzolódik az életpálya, az erdélyi születéssel, a Csongrád megyei családi gyökerekkel, a szentesi gimnáziumi és a szegedi egyetemi évekkkel, a Bethlen Gábor Körben kifejtett társadalomreformeri szerepvállalással, a könyvtárosi előrelépés adalékaival, az antifasiszta mozgalomban való részvétellel. A földolgozásból, másrészt, egészében bontakozik ki a teljes életmű, a korai verseskötettől a kései publicisztikáig, a nagy művektől az apró újságcikkekig.

„A bibliográfia autopszia útján, elvben a teljesség igényével készült, de ennek az igénynek bizonyára nem tud megfelelni, tehát nem tekintem lezártnak.” A monográfia bibliográfiai fejezetének bevezető mondata pontosan jellemzi a vállalkozás egészét. Filep Tamás Gusztáv aggályosan alapos és rokonszenvesen szerény munkát végzett.

(Filep Tamás Gusztáv: Joó Tibor: A szellem-történet és a magyar nemzeteszmé. Budapest: Századvég Kiadó, 2019)

Perecz László

filozófiatörténész